

ارزیابی معیارهای مقبولیت حکومت دینی، نمونه موردی تهران

محمدرضا حافظ‌نیا*

حسین ربیعی**

مهدی طاهرخانی***

E-mail: Hafezn-m@modares.ac.ir

E-mail: rabiee@modares.ac.ir

E-mail: mtaher@modares.ac.ir

چکیده:

در این تحقیق معیارهای مقبولیت و پذیرش یک حکومت از نظر ساکنان قلمرو آن مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به کارکردها و وظایف مورد انتظار از حکومت اسلامی، پرسشنامه‌ای با تعداد ۲۵ گویه، طراحی و در بین افراد نمونه‌ای به تعداد ۲۸۰ خانوار از ساکنان شمال و جنوب تهران توزیع شد تا معیارهای حکومت مقبول از نظر آنها مشخص شود.

نتایج تحقیق نشان داد که در محدوده مورد مطالعه، حکومت متکی بر اصول و معیارهای اسلامی به طور کلی مورد پذیرش مردم است و بسیاری از مردم علاقه‌مند به وجود حکومتی اسلامی با معیارهای مذهبی می‌باشند. همچنین با توجه به اهمیت دین و ارزش‌های دینی نزد مردم، علاوه بر معیارهای عقلی و قانونی رایج در همه جوامع، برخی معیارهای مذهبی که ناشی از کارکردهای حکومت دینی است نیز در مقبولیت حکومت مؤثر است.

کلید واژه‌ها: حکومت، مشروعیت و مقبولیت، جمهوری اسلامی

ایران

* استاد گروه جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

** دانشجوی دوره دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

*** استادیار گروه جغرافیا دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

یکی از مهمترین ویژگی‌های هر واحد سیاسی مستقل، برخورداری از سازمان سیاسی یا ساختار سازمانی ویژه برای اداره سرزمین است. برای اداره مؤثر سرزمین، حکومت باید به گونه‌ای رضایت خاطر مردم را جلب کرده و مقبولیت داشته باشد. بحران مشروعیت و بی‌ثباتی‌های سیاسی و اجتماعی متعاقب آن، محیط امنیتی را متحول نموده و تهدیدات خارجی را افزایش می‌دهد. در نتیجه بی‌اعتنایی مقامات سیاسی و دست کم گرفتن حمایت مردمی، بی‌ثباتی اجتماعی افزایش می‌یابد (آذر و مون، ۱۳۷۷: ۴۴). بنابراین، آگاهی از افکار عمومی و خواسته‌ها و انتظارات مردم، برای دستیابی به معیارهای مقبولیت‌بخش به حکومت اهمیت پیدا می‌کند.

نظام جمهوری اسلامی که در ۱۲ فروردین ۱۳۵۸ با رأی اکثریت مردم ایران تأسیس و تثبیت شده (حافظنیا، ۱۳۸۱: ۲۵۶)، نظامی متکی بر ارزش‌های دینی و اسلامی است و به خطر افتادن مشروعیت آن، علاوه بر آنکه پایه‌های حکومت را سست و لرزان می‌کند، به نوعی باعث ناکارآمد جلوه دادن دین برای اداره جامعه می‌شود (اخوان کاظمی، ۱۳۸۲: ۷۵). این آمیختگی مقبولیت دینی و سیاسی باعث پیوند دین و سیاست شده و چه بسا فقدان کارایی حکومت به ناتوانی اندیشه دینی در اداره جامعه و تفکیک حوزه دین از سیاست منجر شود (روحانی، ۱۳۷۹: ۱۹). از این رو، شناخت معیارهای مقبولیت این حکومت از نظر مردم امری ضروری است.

در راستای دستیابی به برخی معیارهای مقبولیت حکومت در نظر مردم، تحقیق حاضر با استفاده از نتایج پاسخ‌ها به پرسشنامه‌ای که در میان ساکنان شهر تهران، به عنوان مرکز سیاسی کشور، توزیع شده، سعی در شناخت برخی از این معیارها دارد.

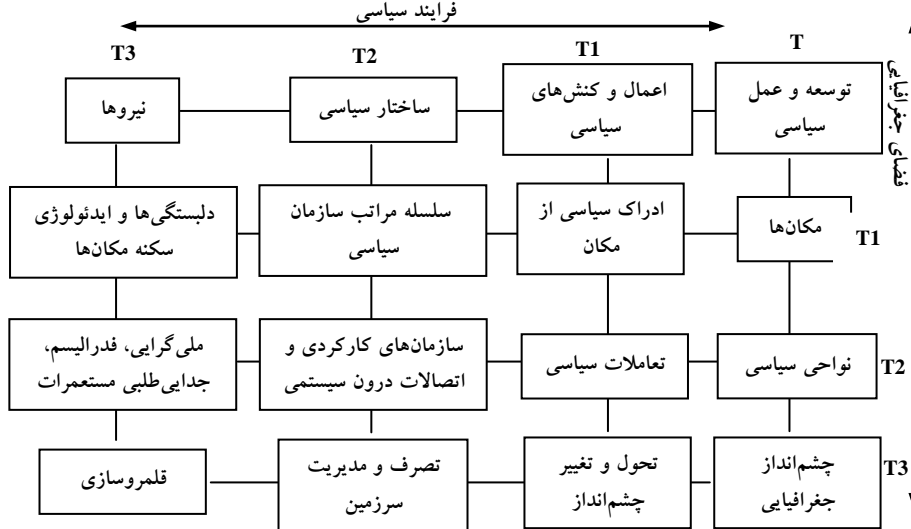
مباحث نظری

۱- نظریه‌های پیدایش کشور در جغرافیای سیاسی

در جغرافیای سیاسی، تا کنون چندین نظریه در مورد روند تشکیل کشور توسط دانشمندان این رشته ارائه شده که می‌توان از نظریه کارکردی ریچارد هارتشورن، نظریه نماد نگاری و حرکت ژان گاتمن، نظریه میدان متحد استفان بی جونز (گلاسنر، ۱۹۹۳: ۵۷) و نظریه تحلیل فرایند سیاسی نام برد. بر اساس نظریه «تحلیل فرایند سیاسی» که توسط رزنتال و کوهن در سال ۱۹۷۴ ارائه شده، بازیگران در درون سیستم سیاسی به فرایندها شکل داده و فرایندهای سیاسی را می‌آفرینند. بر اساس این نظریه، نیروهای اجتماعی از طریق قلمروسازی تحت تأثیر ایده‌هایی مانند فدرالیسم، ملی‌گرایی،

جدایی طلبی، و مانند آن، با ایجاد سازمان‌ها و پیوندهای درون‌سیستمی و تشکیل سازمان‌های سلسله‌مراتبی، ساختار سیاسی را شکل داده و به تغییر و تحول چشم‌اندازها و ایجاد تعاملات و کنش‌های سیاسی با نواحی سیاسی، مکان‌ها و دیگر چشم‌اندازهای جغرافیایی پرداخته و از این طریق به توسعه سیاسی و انجام اعمال سیاسی می‌پردازند (دیکشیت، ۱۹۹۴: ۱۸۲) این فرایند در نمودار شماره ۱ تبیین شده است.

نمودار شماره ۱: مدل تحلیل فرایند سیاسی

منبع: (همان، ۸۳).

در چارچوب ارزش‌های پذیرفته‌شده هر جامعه، سازمان سیاسی موظف است که کارکردهای خود را تنظیم و نیازها و انتظارات مردم را برآورده کند. از منظر جغرافیای سیاسی، مقبولیت حکومت‌ها به حق حاکمیت عمومی مربوط است و به دلیل آنکه هر فرد در مورد محدوده تحت مالکیت خود صاحب اختیار است، افراد کشور نیز که صاحب و مالک سرزمین خود می‌باشند، در تعیین چگونگی اداره و افراد اداره‌کننده آن صاحب اختیارند و حق دارند که حاکمان و چگونگی حکومت کردن آنان را برگزینند. بدین ترتیب، سازمان سیاسی موظف است در چارچوب ارزش‌های پذیرفته‌شده هر جامعه، کارکردهای خود را تنظیم و تقاضاهای مردم را برآورده کند. با تغییر شکل حکومت‌ها، شیوه‌های جلب حمایت و کسب رضایت شهروندان جامعه نیز تغییر کرده است. بیشتر حکومت‌ها در قدیم از راه زور و سرکوب و یا از طریق توسل به اسطوره‌ها و شعائر بر سرزمین خود حاکمیت داشته و سرزمین را از این راه اداره

می‌کردند (مویر، ۱۳۷۹: ۱۲۲)؛ اما در حال حاضر، ملاک نهایی مشروعیت، پذیرش و ارزیابی (گرایش) مثبت مردم است و این ملاک‌ها مبتنی بر ارزش‌های مردم در زمان و مکان مشخص می‌باشد (رفیع‌پور، ۱۳۷۶: ۴۵۵). بدین ترتیب هر نظام سیاسی برای بقا و جلب رضایت مردم به عنوان صاحبان سرزمین و صاحب اختیار برای تعیین سرنوشت خود، ناگزیر به انجام برخی وظایف و نقش‌هاست که بسته به نوع نظام سیاسی که خود متأثر از ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی آن کشور است، تغییر می‌کند. از این‌رو، بررسی و شناخت وظایف و نقش‌های نظام سیاسی، برای ارزیابی معیارهای پذیرش آن از جانب مردم ضروری است.

۲- وظایف و نقش‌های سازمان سیاسی

وظایف، نقش‌ها و کارکردهای حکومت، از دیدگاه‌های مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است. اندرسون (۱۹۸۹)، مجموعه مناسب و عملی از نقش‌های دولت را در هفت عنوان تدوین کرده که عبارتند از تأمین زیرساخت اقتصادی، تأمین کالا و خدمات عمومی، حل و فصل تعارض‌های گروهی، حفظ رقابت، حفاظت از منابع طبیعی، تأمین حداقل کالا و خدمات برای افراد و تثبیت اقتصاد (هیوز، ۱۳۸۰: ۱۲۴-۱۲۶). در طول زمان به تناسب ایدئولوژی‌ها و مکاتب سیاسی و اقتصادی، این وظایف و کارکردها دائماً دگرگون شده است. حکومت اسلامی نیز که نوعی سازمان سیاسی برای اداره امور مسلمانان است، علاوه بر کارکردهای عمومی رایج در همه جوامع، کارکردهای اختصاصی مربوط به دین و مذهب را نیز انجام می‌دهد. در کتاب مبانی سیاست در اسلام، وظایف حاکم و حکومت اسلامی در ۲۱ عنوان ذکر شده است (ولایی، ۱۳۷۷: ۱۴۵-۲۲۵). در قانون اساسی کشور ما نیز در اصل سوم، برخی از مهمترین وظایف حکومت آورده شده (حسینی‌نیک، ۱۳۸۲: ۳۲) که در اینجا، مجال بحث پیرامون آن نیست. هر کدام از علما و اندیشمندان اسلامی در زمینه کارکردهای حکومت اسلامی نظراتی متفاوت دارند؛ اما با بررسی این وظایف و کارکردها، می‌توان گفت حکومت اسلامی، علاوه بر برنامه‌ریزی برای حیات مادی و دنیوی جامعه، در قبال انجام امور معنوی و تدارک امور مذهبی و به نوعی بسترسازی برای حیات اخروی جامعه نیز متعهد است و اقداماتی را انجام می‌دهد تا مقبولیت و پذیرش خود را افزایش و تداوم بخشد. بنابراین در بررسی مقبولیت این نوع حکومت، باید معیارهای مذهبی و دینی که به کارکردهای ویژه دین مربوط است نیز مورد ارزیابی قرار گیرند.

۳- مقبولیت و مشروعیت نظام سیاسی

مقبولیت، اساس ماندگاری و دوام هر نظام سیاسی است. در دولت‌های مدرن به نظر می‌رسد که مقبولیت سیاست‌های دولت، در مقررات و رویه‌هایی قرار دارد که رعایت آنها از سوی اولیای امور سیاسی باعث می‌شود تا شهروندان نیز متعهد به اطاعت از قوانین و تصمیمات دولت شوند. در عین حال مقبولیت مقررات و رویه‌ها منوط به این است که شهروندان به این نتیجه رسیده باشند که رعایت مقررات از سوی کارگزاران دولت به رفاه عمومی و فردی آنان کمک می‌کند. بنابراین مقبولیت مقررات و رویه‌های مشروعیت‌بخش، نه در خود مقررات؛ بلکه در توقع شهروندان راجع به کارایی این مقررات قرار دارد (کشاوری‌شکری، ۱۳۷۹: ۹۷). در فرهنگ اسلامی، کلمه مشروعیت (که مصدر قراردادی است) به اموری تعلق می‌گیرد که شارع آن را وضع کرده باشد. این در حالی است که مبنای کلمه Legitimacy به عرف و هنجارهای پذیرفته‌شده جوامع بشری راجع است و کلمه مشروعیت به معنای شرعی بودن، مبنایی قدسی و الهی دارد (حجاریان، ۱۳۷۳: ۷۹). مطالعه تاریخی یا تجربی مقبولیت حکومت، نیازمند شناخت ارزش‌های سیاسی متنوع انسان است (بارکر، ۲۰۰۱: ۱۱). هابرماس معتقد است که مقبولیت برای هر سیستم سیاسی از طریق پذیرش معیارهای سیاسی - اجتماعی پذیرفته‌شده به وسیله جامعه به دست می‌آید و بدین ترتیب درحالی که جامعه، فعالیت‌های انجام‌گرفته به وسیله حکومت را پذیرفته، حمایت لازم را نیز برای حکومت فراهم می‌کند (لارنس و دیگران، ۲۰۰۲: ۲۲). در جامعه ما نیز هنگام به کار بردن کلمه مشروعیت در محاورات عمومی و حتی علمی، اغلب معنی مورد قبول بودن و مورد پذیرش بودن امری به ذهن متبادر می‌شود. بنابراین به نظر می‌رسد بهتر است در متون فارسی به جای استفاده از کلمه مشروعیت، کلمه مقبولیت به کار برده شود. همچنانکه در این تحقیق نیز این معنا مورد نظر و استفاده است. در این راستاست که کارآمدی حکومت اهمیت می‌یابد.

۴- مقبولیت و کارآمدی

بسیاری از نظریه‌پردازان، بر این نکته تأکید دارند که حکومت زمانی مشروع است که بتواند میزانی از کارایی را ارائه دهد. به عنوان مثال به عقیده رابرت دال: «وقتی حکومتی مشروعیت دارد که مردم تحت فرمان، بر این اعتقاد باشند که ساختارها، عملکردها، اقدامات، تصمیمات، سیاست‌ها، مقامات و رهبران یا حکومت، از شایستگی، درستکاری، یا خیر اخلاقی و از حق صدور قواعد الزام‌آور برخوردارند (دال، ۱۳۶۴: ۷۰).

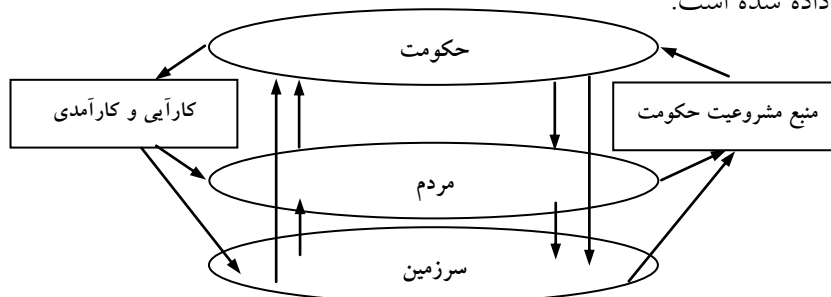
لیپست احتمالاً اولین شخصی بود که به طور اخص رابطه بین مقبولیت و کارایی را تجزیه و تحلیل کرد و بحث نمود که ثبات رژیم به رابطه بین این دو مفهوم بستگی دارد. پویایی این رابطه توسط لیپست در جدول زیر نشان داده شده است:

+	کارایی	-
+ مشروعبیت	A	B
-	C	D

بنا بر جدول فوق، اگر رژیمی خویشتن را در خانه A بیابد، از درجه بالای مقبولیت سیاسی و کارایی برخوردار است. این در حالی است که با حرکت به سمت خانه B، از کارایی رژیم کاسته شده ولی به هر صورت هنوز مقبولیت خود را در حد بالا حفظ کرده است. اگر رژیمی در موقعیت C قرار گیرد، دارای درجه بالایی از مقبولیت است؛ در حالی که از کارایی کمی برخوردار می‌باشد و در این حالت، بحران کارایی، می‌تواند رژیم را از خانه C به D حرکت داده و آن را ساقط نماید. بدین ترتیب رابطه مقبولیت و کارایی بسیار مهم و برای دولت‌ها حیاتی می‌باشد. نظام بسیار کارآمد اما نامقبول، در کوتاه‌مدت بی‌ثبات‌تر از رژیم‌هایی است که از کارآمدی نسبتاً پایین، اما مقبولیت بالایی برخوردار باشند (مصلح‌زاده، ۱۳۷۶: ۷۳۳).

۵- مدل تحقیق

بر طبق آنچه گفته شد، مدل زیر بیان‌کننده ارتباط مفاهیم فوق با یکدیگر است. در این مدل رابطه کشور به عنوان موضوع جغرافیای سیاسی با مردم، حکومت و مقبولیت نشان داده شده است.

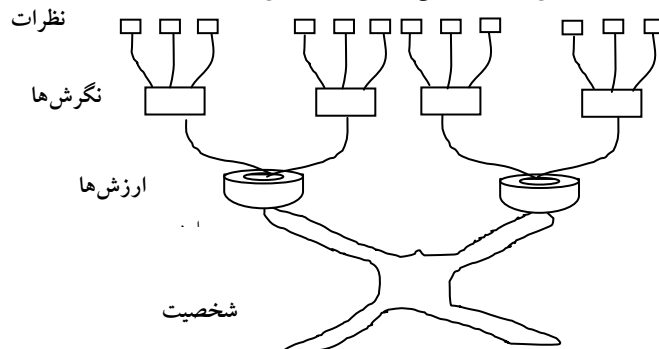

مقبولیت مهمترین مؤلفه ایجاد و ادامه حیات حکومت بوده و دوام حکومت منوط به آن است. از طرف دیگر، مردم نیز رابطه خود را با سرزمین از طریق حکومت برقرار کرده و نیازهای خود را از این طریق برآورده می‌کنند. هرچه مقبولیت حکومت بالاتر باشد،

توانایی آن برای اداره سرزمین بیشتر بوده و اداره مؤثرتر سرزمین امکان‌پذیرتر می‌شود. این مدل مبنای انجام تحقیق حاضر بوده و ارزیابی فرضیه براین اساس انجام شده است.

روش تحقیق

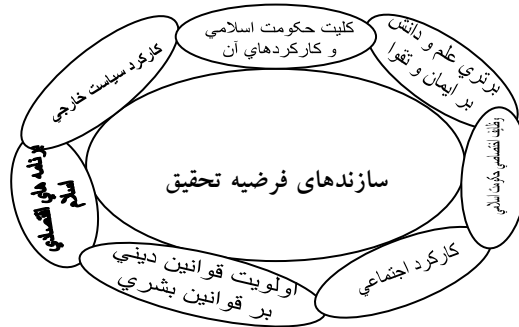
تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی است. در فرایندهای سیاسی، شهر تهران به عنوان مرکز حکومت، پیشگام و کانون تحولات سیاسی است و می‌تواند منعکس‌کننده برآیند دیدگاه‌های سیاسی جامعه باشد و از این‌رو، این شهر به عنوان محدوده مطالعاتی تحقیق در نظر گرفته شده است. اطلاعات لازم برای ارزیابی فرضیه از طریق پرسش‌نامه گردآوری شده است. این پرسشنامه شامل ۲۵ گویه بوده و نگرش شهروندان نسبت به کارکردهای گوناگون حکومت از طریق آن مورد ارزیابی قرار گرفته است. پرسش‌نامه مذکور با استفاده از طیف لیکرت طراحی شده و نگرش پاسخ‌دهندگان در پنج حالت (کاملاً موافق = ۵، موافق = ۴، بی‌نظر = ۳، مخالف = ۲ و کاملاً مخالف = ۱) و با شماره‌گذاری بر هر کدام از پاسخ‌ها، مورد سنجش قرار گرفته است. نگرش افراد نسبت به سیاست، حکومت، تغییرات اجتماعی، تعلیم و تربیت، تعصبات مذهبی، ارتباطات و بسیاری دیگر از این قبیل مفاهیم، چنان مهم است که روانشناسان اجتماعی و یا جامعه‌شناسان، وقت و اندیشه بسیار صرف یافتن راه‌هایی برای اندازه‌گیری آن کرده‌اند. نگرش‌هایی که سازنده ارزش‌ها و در نهایت شخصیت انسانی است، بر حسب مصادیق خود مانند حمیت مذهبی، سلطه‌جویی، نژادپرستی، مشروعیت (مقبولیت) و مانند آن نام‌گذاری می‌شوند (اوپنهایم، ۱۳۷۵: ۱۲۷). نمودار شماره ۲، ساخت نگرش و اثربخشی آن را بر ارزش‌ها و شخصیت نشان می‌دهد:

نمودار شماره ۲: رابطه شخصیت و نگرش‌ها و نظرات

منبع: (همان، ۱۲۹)

بر این اساس، تحقیق حاضر، فرضیه زیر را به معرض آزمون گذارده است:
 «علاوه بر خصیصه‌های کارکردی (اقتصادی و اجتماعی)، مقبولیت حکومت در نزد مردم، به وجود خصیصه‌های ساختاری مذهبی نیز مربوط است».

همانطور که قبلاً تشریح شد، حکومت دینی به لحاظ ساختار و کارکرد، تفاوت‌های فراوانی با یک حکومت غیردینی دارد و از این رو معیارهای پذیرش آن از جانب مردم نیز متفاوت است. بنابراین برای شناخت این معیارها با توجه به کارکردهای مختلف حکومت دینی در کشور ایران این تحقیق طراحی و اجرا شد. با توجه به گستردگی شهر تهران، برای انتخاب مناطق نمونه، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی استفاده شد که نتیجه آن گزینش مناطق ۱ و ۱۶ بود. تعداد نمونه‌ها نیز با استفاده از فرمول کوچران محاسبه شده است.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{n} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

در تحقیق حاضر مقدار P برابر با ۹۰٪ است که معرف میزان تخمینی خانوارهای شیعه ساکن در مناطق نمونه می‌باشد و مقدار q نیز برابر ۱۰٪ است. میزان d نیز ۵٪ محاسبه شده است. طبق آخرین آمار موجود در مرکز آمار ایران که مربوط به آمارگیری سال ۱۳۷۵ می‌باشد، تعداد خانوارهای ساکن در منطقه ۱ تهران ۶۶۱۴۲، و تعداد خانوارهای ساکن در منطقه ۱۶ نیز ۷۱۲۶۹ است. بدین ترتیب، کل حجم جامعه نمونه در این تحقیق، ۱۳۸۴۱۱ خانوار است که پس از محاسبه با فرمول کوچران، تعداد ۱۴۰ خانوار برای نمونه‌گیری از هر منطقه تعیین و با استفاده از پرسش‌گران آزموده، به جمع‌آوری اطلاعات لازم پرداخته شد.

یافته‌های تحقیق و ارزیابی فرضیه

یافته‌های تحقیق بر اساس پاسخ‌های ارائه‌شده به پرسش‌نامه استخراج شده است. از نظر جنسی، ۱۹/۳ درصد پاسخ‌دهندگان زن و ۸۰/۷ درصد آنها مرد بوده‌اند. از نظر سنی نیز میانگین سن پاسخ‌دهندگان به سؤالات ۳۷/۸۴ سال می‌باشد. پایین‌ترین سن پاسخ‌گویان ۱۸ و بالاترین آنها ۸۲ سال بوده است. بیشترین گروه سنی پاسخ‌دهنده به سؤالات نیز گروه سنی بین ۲۰ تا ۳۰ سال بوده است. از میان مجموع پاسخ‌دهندگان، ۲۱۰ نفر (۷۵ درصد) متولد تهران و ۷۰ نفر (۲۵ درصد) نیز ساکن تهران و متولد شهرستان بوده‌اند. همچنین در مجموع، ۳/۹ درصد پاسخ‌دهندگان بی‌سواد بوده‌اند که همگی در منطقه ۱۶ زندگی می‌کرده‌اند. سطح سواد ۲۵/۷ درصد پاسخ‌دهندگان، زیر دیپلم و ۲۸/۶ درصد پاسخ‌دهندگان نیز در سطح دیپلم می‌باشد. ۴۱/۸ درصد پاسخ‌دهندگان نیز تحصیلات دانشگاهی داشته و در سطح بالاتر از دیپلم بوده‌اند. برای سنجش این نکته که مردم نسبت به حکومت اسلامی چه دیدگاهی دارند و چه معیارهایی برای پذیرش و مقبولیت حکومت از نظر آنها وجود دارد، گویه‌های مختلف پرسش‌نامه به جامعه نمونه ارائه شد و در این قسمت بسته به کارکردهای گوناگون حکومت مورد ارزیابی قرار گرفته است.

۱- سنجش نگرش به کلیت حکومت اسلامی و برخی کارکردهای آن برای اداره جامعه

برای سنجش دیدگاه کلی مردم نسبت به حکومت اسلامی و اینکه چه انتظاراتی از آن برای اداره جامعه در ذهن خود دارند؟، تعداد ۸ گویه مطرح شد که برخی از آنها مختص به حکومت مذهبی است و برخی نیز اشاره به کارکردهای تازه‌ای دارند که در زمره وظایف جدید دولت‌ها به شمار می‌روند. پاسخ‌های ارائه‌شده، در مجموع حاکی از نگرش تقریباً مثبت مردم نسبت به وجود حکومت اسلامی و اطمینان نسبی به کارایی این حکومت در بخش‌های مختلف است. گویه‌های مطرح شده در این قسمت، به شرح زیر می‌باشد:

- ۱- بهترین نوع حکومت برای اداره جامعه، حکومت دینی و مذهبی است.
- ۴- حفظ جنگل‌ها، مراتع، منابع معدنی و مانند آن جزء وظایف دینی حکومت نیست.
- ۵- بزرگترین تهدید کشور، تهدید از دست رفتن دین و مذهب مردم است.
- ۶- قانون اساسی باید بر اساس اصول و فروع دین نوشته شود.
- ۷- حکومت در قبال ساختن مسجد، حسینیه و به طور کلی ساخت مکان‌های مذهبی وظیفه‌ای ندارد.

- ۸- حکومت باید قرآن، دعا و نوحه‌خوانی را به صورت رایگان به همه آموزش دهد.
- ۱۷- قبل از هر چیز حکومت باید با برگزاری مراسم مذهبی، سعادت اخروی مردم را فراهم کند.
- ۲۴- آلودگی هوا و سایر آلودگی‌ها، از طریق اجرای قوانین دینی در جامعه قابل حل است.

فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه شده به گویه‌های فوق، به شرح جدول شماره ۱ است.

جدول شماره ۱: فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه شده به گزینه‌های مربوط به حکومت اسلامی

شماره	کاملاً مخالف (۱)		مخالف (۲)		بی‌نظر (۳)		موافق (۴)		کاملاً موافق (۵)	
سؤال	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱	۴۶	۱۶/۴	۵۹	۲۱/۱	۳۳	۱۱/۸	۱۰۶	۳۷/۹	۳۶	۱۲/۹
۴	۱۴	۵	۷۵	۲۸/۸	۳۱	۱۱/۱	۱۰۸	۳۸/۶	۵۲	۱۸/۶
۵	۴۳	۱۵/۴	۵۹	۲۱/۱	۴۱	۱۴/۶	۱۰۰	۳۵/۷	۳۷	۱۳/۲
۶	۴۹	۱۷/۵	۱۰۸	۳۸/۶	۳۶	۱۲/۹	۷۳	۲۶/۱	۱۴	۵
۷	۲۶	۹/۳	۵۳	۱۸/۹	۴۴	۱۵/۷	۱۱۲	۴۰	۴۵	۱۶/۱
۸	۲۷	۹/۶	۶۱	۲۱/۸	۲۹	۱۰/۴	۱۲۱	۴۳/۲	۴۲	۱۵
۱۷	۶۶	۲۳/۶	۸۸	۳۱/۴	۴۳	۱۵/۴	۷۰	۲۵	۱۲	۴/۳
۲۴	۶۰	۲۱/۴	۷۹	۲۸/۲	۳۴	۱۲/۱	۷۵	۲۶/۸	۳۰	۱۰/۷

در این قسمت، ۸ گویه وجود دارد که چنانچه فرد نمونه با همه آنها کاملاً موافق باشد، مجموع پاسخ‌های وی عدد ۴۰ می‌شود. چنانچه مجموع پاسخ سؤالات هر شخص، از عدد ۲۰ بیشتر شود، نشان‌دهنده موافقت نسبی با گویه‌های مطرح شده است. در هر دو منطقه، مجموع امتیاز پاسخ‌های ارائه شده از نصف این عدد، امتیاز بالاتری است و به نوعی نشان از تمایل به داشتن حکومت اسلامی در بین پاسخ‌دهندگان دارد. میانگین حاصله، در منطقه ۱۶ عدد ۲۸/۶۲ و در منطقه ۱ در حدود ۲۱/۲۱ می‌باشد. بررسی میانگین پاسخ‌های داده شده به سؤالات، نشان می‌دهد که هر چند در هر دو منطقه شمال و جنوب شهر به طور متوسط نگرش به حکومت دینی و کارکردهای آن مثبت است؛ اما نوعی سردرگمی در شناخت وظایف یا معیارهای مقبولیت‌بخش به حکومت دینی وجود دارد. به عنوان مثال جملات ۱، ۵، ۶، ۸ و ۱۷ برای سنجش علاقه‌مندی به کلیت حکومت اسلامی مطرح شده و در حالی که بیش از ۵۰ درصد پاسخ‌دهندگان به سؤال اول مبنی بر مناسب بودن حکومت اسلامی برای اداره جامعه، پاسخ موافق و کاملاً موافق داده‌اند و بیش از ۵۵ درصد نیز به

آموزش‌های مذهبی از جانب حکومت علاقه‌مند بوده‌اند؛ اما صرفاً حدود ۴۰ درصد از پاسخ‌دهندگان به نوشته‌شدن قانون اساسی بر اساس اصول و فروع دینی معتقد بوده‌اند همچنین در حالی که ۵۰ درصد از پاسخ‌دهندگان، بزرگترین تهدید کشور را تهدید از دست رفتن دین و مذهب مردم تلقی کرده‌اند، اما فقط در حدود ۴۰ درصد آنها به مهیاکردن زمینه‌های سعادت آخرت توسط حکومت معتقد بوده‌اند. در مورد سئوالات ۴ و ۲۴ نیز که در حوزه وظایف جنبی حکومت - که معمولاً کمتر در متون اسلامی به طور آشکار مطرح شده و مردم آشنایی کمتری با این مباحث دارند - مطرح شده است، پاسخ‌ها به این صورت است که در حدود ۶۰ درصد مردم این گونه امور - حفظ جنگل‌ها، مراتع، منابع معدنی، رفع آلودگی‌ها و مانند آن - را در حوزه وظایف حکومت دینی ندانسته و به عبارتی انتظاری از حکومت اسلامی در این زمینه ندارند و به بیان دیگر، معیاری برای سنجش مقبولیت حکومت به شمار نمی‌آورند. در عین حال بیش از ۵۵ درصد مردم، ساخت مسجد و حسینیه و سایر مکان‌های مذهبی را وظیفه حکومت دانسته و این مورد، معیاری در پذیرش حکومت از نظر آنان بوده است. شاید بهترین علت برای ریشه‌یابی این گونه پاسخ‌ها، نحوه آموزش‌های دینی باشد که در طول قرن‌ها از طرق مختلف به مردم انتقال داده شده و در آنها اشاره‌ای به برخی وظایف جنبی حکومت نشده است و البته باید در تحقیق جداگانه‌ای مورد بررسی قرار گیرد.

۲- نگرش در خصوص کارکرد سیاست خارجی با در نظر گرفتن مسائل دینی و اسلامی

بر اساس آموزه‌های اسلامی، نهضت‌های آزادی‌بخش و ضداستعمار، در تمام جهان باید مورد حمایت حکومت اسلامی باشند و مسلمانان نیز بایستی در هر نقطه‌ای از حمایت دولت اسلامی برخوردار شوند (شکوری، ۱۳۶۱: ۳۸۷-۵۲۹). برای سنجش این نگرش و آزمون این نکته که آیا عملکرد سیاست خارجی بر این اساس، معیاری برای سنجش مقبولیت حکومت در نظر مردم است یا نه؟ دو گویه زیر مطرح شده است:

۹- روابط کشور ما با کشورهای دیگر باید با در نظر گرفتن دین اسلام باشد و منافع ملی اهمیتی ندارد.

۱۰- سرنوشت مسلمانان سایر نقاط جهان بسیار مهم است و حکومت باید برای دفاع از حقوق مسلمانان امکانات کشور را صرف کند.

جدول شماره ۲: فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه‌شده برای سنجش معیار سیاست خارجی

شماره سؤال	کاملاً مخالف		مخالف		بی‌نظر		موافق		کاملاً موافق	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۹	۳۵	۹۸	۱۰۴	۳۷/۱	۲۱	۷/۵	۴۸	۱۷/۱	۹	۳/۲
۱۰	۲۷/۱	۷۶	۷۷	۲۷/۵	۳۹	۱۳/۹	۶۹	۲۴/۶	۱۹	۶/۸

مقایسه میانگین‌ها (جدول شماره ۲)، مبین آن است که به طور متوسط بیش از ۷۰ درصد پاسخ‌دهندگان با گویه شماره ۹ و بیش از ۵۰ درصد نیز با گویه شماره ۱۰ مخالف بوده و این نشان می‌دهد که کمک‌کردن به سایر مسلمانان بدون در نظر گرفتن منافع ملی و صرف منابع اقتصادی برای دیگر مسلمانان، چندان مورد نظر مردم نبوده و معیاری برای تأیید مقبولیت حکومت توسط مردم به شمار نمی‌رود. این نکته هنگام جمع‌آوری پرسش‌نامه و در مصاحبه با مردم نیز به خوبی نمایان بوده و در تأیید این گویه‌ها، ضرب‌المثل معروف «چراغی که به خانه رواست، به مسجد حرام است»، بارها از جانب پاسخ‌دهندگان مطرح می‌شد.

۳- نگرش در مورد برنامه‌های اقتصادی اسلام و اولویت مسائل اقتصادی بر مسائل دینی

یکی از کارکردهای سازمان سیاسی، کارکرد اقتصادی و یکی از وظایف حکومت‌ها، تدوین برنامه اقتصادی و ایجاد رفاه برای جامعه است. در جامعه اسلامی، رفتارهای اقتصادی از معارف اسلام سرچشمه می‌گیرد. مسلمان علاوه بر آنکه به منافع خویش می‌اندیشد، در رفع نیازهای جامعه خود نیز می‌کوشد (انصاری و دیگران، ۱۳۷۸: ۱۷). در اسلام، در کنار مسائل اقتصادی و حتی بیشتر از آنها، به مسائل مذهبی و دینی و برپایی فرائض اسلامی توصیه شده است. در این بخش برای سنجش این نکته که آیا مردم معتقدند که رعایت برنامه‌های اقتصادی اسلام باعث بهبود وضع اقتصادی جامعه می‌شود یا آنکه به کارایی این برنامه‌ها در زمینه اقتصادی کمتر معتقد می‌باشند و آیا مسائل مذهبی بر مسائل اقتصادی ارجحیت دارند یا برعکس؟ سه گویه مطرح شده است:

۱۱- حکومت باید برنامه‌های اقتصادی اسلام مانند خمس و زکات و مانند آن را در جامعه اجرا کند تا بیشترین رفاه اقتصادی به دست آید.

۱۲- در کشور ما ابتدا باید به امور دینی رسیدگی شود و مسئله رفاه اقتصادی در مرحله بعدی است.

۱۳- رعایت مسائل دینی و مذهبی از جانب حکومت، باعث از بین رفتن مشکلات اقتصادی جامعه می‌شود.

پاسخ‌های ارائه‌شده به این جملات در جدول ۳ آمده است:

جدول شماره ۳: فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه‌شده به گویه‌های مربوط به برنامه‌های اقتصادی

شماره سؤال	کاملاً مخالف		مخالف		بی‌نظر		موافق		کاملاً موافق	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۱۱	۱۱/۸	۳۳	۲۱/۸	۶۱	۱۳/۹	۳۹	۱۰/۷	۳۸/۲	۴۰	۱۴/۳
۱۲	۳۵/۷	۱۰۰	۳۶/۱	۱۰۱	۶/۸	۱۹	۵۲	۱۸/۶	۸	۲/۹
۱۳	۱۶/۱	۴۵	۲۸/۲	۷۹	۱۶/۴	۴۶	۸۸	۳۱/۴	۲۱	۷/۵

گویه‌های یازده و سیزده برای سنجش این نکته مطرح شده‌اند که آیا از نظر مردم، عمل حکومت بر اساس قوانین و برنامه‌های اقتصادی اسلام، باعث بهبود وضع اقتصادی جامعه می‌شود؟ و آیا این مورد می‌تواند از نظر آنان معیاری برای سنجش مقبولیت حکومت باشد یا خیر؟ و گویه ۱۲ نیز در زمینه اولویت مسائل اقتصادی بر مسائل مذهبی از نظر مردم مطرح شده است. بیش از ۵۰ درصد پاسخ‌دهندگان به گویه ۱۱ و حدود ۴۰ درصد نیز به گویه ۱۳ پاسخ موافق یا کاملاً موافق داده‌اند که نشان می‌دهد که بیشتر مردم معتقدند که برنامه‌های اقتصادی اسلام برای بهبود مسائل اقتصادی مناسب است و از حکومت نیز انتظار دارند که بر این اساس عمل کند. از سوی دیگر، در زمینه ارجحیت مسائل مذهبی بر مسایل اقتصادی (گویه ۱۲)، بیش از ۷۰ درصد مردم با این گویه مخالف بوده و مسائل اقتصادی را بر مسائل مذهبی ترجیح داده‌اند که دلایل آن می‌بایست در تحقیقات جداگانه مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد.

۴- نگرش در مورد اولویت دین و مقررات دینی بر دیگر قوانین

یکی از مهمترین معیارها در سنجش مقبولیت حکومت، عمل آن بر اساس قوانین است. در این بخش سعی شده تا با طرح گویه‌هایی، این نکته مورد آزمون قرار گیرد که آیا مردم بیشتر علاقه‌مند به رعایت و اجرای قوانین اسلامی هستند، یا سایر قوانین بشری را ترجیح می‌دهند؟ انتظار این است که مردم جامعه ما که مسلمان و مقید به امور مذهبی هستند، خواهان اجرای قوانین مذهبی در جامعه خود باشند. برای سنجش این معیار نیز ۴ گویه در بین گویه‌ها آورده شده است:

۲- برابری و عدالت در جامعه ما از راه اجرای قانون دین و شرع به وجود می‌آید نه از راه اجرای قانون اساسی.

۳- حکومت اسلامی نباید قوانین رایج در دیگر کشورها را در جامعه ما پیاده کند.

۱۴- تبلیغ برای دین و مسائل مذهبی مهمتر از تبلیغ برای رعایت قانون و مقررات غیردینی است.

۱۶- مسئولین دولتی باید بیش از تقید به امور مذهبی باشند به رفتارهای قانونی پایبند باشند.

پاسخ‌های ارائه شده به این جملات به شرح جدول شماره ۴ بوده است:

جدول شماره ۴: فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه شده به گویه‌های مربوط به اولویت قوانین دینی

شماره سؤال	کاملاً مخالف		مخالف		بی‌نظر		موافق		کاملاً موافق	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۲	۴۷	۱۶/۸	۸۶	۳۰/۷	۴۹	۱۷/۵	۸۰	۲۸/۶	۱۸	۶/۴
۳	۳۵	۱۲/۵	۱۰۵	۳۷/۵	۳۶	۱۲/۹	۸۹	۳۱/۸	۱۵	۵/۴
۱۴	۷۰	۲۵	۸۸	۳۱/۴	۳۷	۱۳/۲	۷۶	۲۷/۱	۹	۳/۲
۱۶	۸	۲/۹	۴۳	۱۵/۴	۳۱	۱۱/۱	۱۱۶	۴۱/۴	۸۲	۲۹/۳

گویه‌های ۲ و ۳ برای سنجش اولویت قوانین دینی بر دیگر قوانین مانند قوانین اساسی و قوانین رایج در سایر کشورها مطرح شده است. هرچند قانون اساسی می‌تواند بر مبنای قوانین دینی نوشته شود، همانند حالتی که اکنون بر بیشتر اصول قانون اساسی کشورمان حاکم است، اما هدف از طرح این گویه، دریافتن این نکته بوده است که آیا مردم معتقدند که رعایت قوانین دین و شرع برای برقراری عدالت کافی است یا آنکه حکومت باید از سایر قوانین بشری نیز در این زمینه استفاده کند؟ گویه‌های ۱۴ و ۱۶ نیز با مضمون دیگری با هدف سنجش تقدم قوانین دینی بر دیگر قوانین آورده شده است. ۵۷/۱ درصد از پاسخ‌دهندگان با گویه ۲ موافق یا کاملاً موافق بوده و ۳۷/۲ درصد نیز با گویه ۳ موافق یا کاملاً موافق بوده‌اند. بدین ترتیب هرچند بیش از نیمی از مردم معتقد به ایجاد برابری و عدالت از راه اجرای قوانین دینی می‌باشند و این امر تأییدی بر اثبات فرضیه است؛ اما با اجرای دیگر قوانین در جامعه نیز مخالفت شدیدی نشان نداده‌اند. در مورد گویه‌های ۱۴ و ۱۶ نیز ۵۶/۴ درصد با گویه ۱۴ مخالف بوده و ۷۰/۷ درصد نیز با گویه ۱۶ موافق یا کاملاً موافق بوده‌اند. بدین ترتیب مشخص می‌شود که

رعایت قانون و مقررات، خواه دینی یا غیردینی، در نظر پاسخ‌دهندگان، معیار مهمی برای حکومت‌کنندگان است و مردم، علاقه‌مند به رعایت قوانین و مقررات توسط مسئولین هستند.

۵- نگرش در خصوص توانایی دین و قوانین دینی در ایجاد امنیت و روابط اجتماعی بهتر

تأمین امنیت و نظم اجتماعی از وظایف اولیه هر حکومت است که در حکومت‌های اولیه نیز وجود داشته و به نوعی مهمترین وظیفه آنها محسوب می‌شده است. حکومت اسلامی نیز با در نظر گرفتن قوانین و مقررات اسلامی، می‌تواند این امر را به بهترین وجهی ایجاد کند. در این قسمت با طرح دو گویه زیر، نظر مردم در مورد این معیار مورد سنجش قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر به این پرسش پاسخ داده می‌شود که آیا مردم به بهبود اوضاع اجتماعی از طریق رعایت مقررات دینی معتقدند و این امر می‌تواند از نظر آنان معیاری برای مقبولیت حکومت باشد یا خیر؟ برای سنجش این معیار، گویه‌های زیر به پاسخ‌دهندگان ارائه شد:

۱۵- اجرای دستورات دین اسلام از جانب حکومت، باعث بهتر شدن روابط اجتماعی می‌شود.

۱۹- امنیت در جامعه ما از راه ترویج قوانین اسلامی به دست می‌آید نه ترویج قوانین رایج در دیگر کشورها.

نتایج به دست آمده در خصوص این دو گویه، در جدول شماره ۵ آمده است:

جدول شماره ۵: فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه شده به گویه‌های مربوط به امنیت و روابط اجتماعی

شماره سؤال	کاملاً مخالف	مخالف	بی‌نظر	موافق	کاملاً موافق
	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد
۱۵	۳۰	۱۰/۷	۴۲	۱۵	۲۶
۱۹	۴۳	۱۵/۴	۵۱	۱۸/۲	۱۵

آمارهای به دست آمده، نشان می‌دهد که ۶۵ درصد از پاسخ‌دهندگان، با گویه ۱۵ موافق یا کاملاً موافق بوده‌اند و ۴۸/۹ درصد نیز با گویه ۱۹ موافق یا کاملاً موافق می‌باشند. این امر نشان می‌دهد که در نظر مردم، قوانین و مقررات اسلامی، می‌تواند روابط اجتماعی بین مردم را بهبود بخشد و تا حدی امنیت جامعه را نیز تأمین کند.

بدین ترتیب این مورد نیز فرضیه تحقیق مبنی بر وجود معیارهای مذهبی علاوه بر دیگر معیارها در پذیرش مقبولیت حکومت را مورد تأیید قرار می‌دهد.

۶- نگرش در خصوص برخی وظایف اختصاصی حکومت اسلامی

حکومتی که بر مبنای ایدئولوژی خاصی ایجاد شده، معمولاً چه از راه تبلیغ و چه از راه بهبود و افزایش عملکرد خود، به ترویج ارزش‌ها و اصول مورد قبولش در جهت تحکیم بیشتر پایه‌های خود می‌پردازد. حکومت دینی نیز همانند دیگر حکومت‌ها می‌تواند با تبلیغ و اشاعه ارزش‌های خود و گسترش برخی کارویژه‌های اختصاصی، به تحکیم پایه‌های خود بپردازد. برای سنجش این نکته که این امر یعنی ترویج دین و ارزش‌های دینی و برخی کارویژه‌های اختصاصی دین، تا چه حد معیاری برای سنجش مقبولیت حکومت از جانب مردم است؟، ۴ گویه به شرح ذیل طراحی شد.

۱۸- حکومت باید از طریق صدا و سیما تا حد ممکن به تبلیغ دین بپردازد.

۲۰- امر به معروف و نهی از منکر وظیفه حکومت است نه مردم.

۲۱- حکومت می‌تواند برای تبلیغ دین و انجام امور مذهبی، از مردم مالیات بگیرد.

۲۲- حکومت باید از هر امر خلاف دین، حتی در حد سخنرانی، جلوگیری کند.

توزیع فراوانی پاسخ‌های ارائه‌شده به سؤالات به شرح جدول شماره ۶ است:

جدول شماره ۶: فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه‌شده به گویه‌های

مربوط به وظایف اختصاصی حکومت

شماره سؤال	کاملاً مخالف		بی‌نظر		مخالف		کاملاً موافق	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱۸	۵۳	۱۸/۹	۷۶	۲۷/۱	۳۴	۲۱/۱	۲۹	۳۱/۴
۲۰	۴۴	۱۵/۷	۱۰۷	۳۸/۲	۴۹	۱۷/۵	۲۲	۲۰/۴
۲۱	۱۰۵	۳۷/۵	۹۵	۳۳/۹	۲۸	۱۰	۶	۱۶/۴
۲۲	۷۳	۲۶/۱	۸۱	۲۸/۹	۲۲	۷/۹	۱۷	۳۱/۱

بررسی نتایج حاصل‌شده نشان می‌دهد که در مجموع توافق اندکی در خصوص این گویه‌ها وجود دارد؛ بخصوص گزینه ۲۰ که ناظر بر «توانایی حکومت در گرفتن مالیات برای تبلیغ امور مذهبی» است و فقط ۱۸/۵ درصد پاسخ‌دهندگان با آن موافق یا کاملاً موافق بوده‌اند. سایر گزینه‌ها نیز به همین ترتیب توافق کمی را برانگیخته‌اند که می‌تواند ریشه در مسائل مختلفی داشته باشد.

۷- نگرش در خصوص معیار علم و دانش در برابر ایمان و تقوا برای حاکمان در مواردی که حکومت‌ها بر پایه ایدئولوژی و مذهب بنا نشده باشند، داشتن تخصص و علم معیار مناسبی برای سنجش مقبولیت حاکمان و حکومت می‌باشد؛ اما آیا در حکومت دینی نیز علم و تخصص معیاری برای سنجش مقبولیت حکومت به شمار می‌رود یا آنکه تقوا و ایمان معیار اصلی است؟ البته روشن است که تضادی بین داشتن ایمان و دانش به طور همزمان وجود ندارد؛ اما برای سنجش این نکته که از نظر مردم، مسئولان بهتر است در درجه اول عالم باشند یا مؤمن و این موضوع که در ذهن افراد جامعه نمونه، چه نسبتی میان علم و تقوا وجود دارد و مردم چه نظری در این زمینه دارند؟، دو گویه مطرح و نظر آنها پرسیده شد:

۲۳- ریشه مشکلات و گرفتاری‌های کشور این است که مدیران به روش علمی کار نمی‌کنند.

۲۵- مهم نیست که کشور در دست مدیران با تقوا باشد، بلکه داشتن علم و تجربه مدیریتی مهمتر است.

نتایج حاصل از این سؤالات به شرح جدول شماره ۷ است:

جدول شماره ۷: فراوانی و درصد پاسخ‌های ارائه‌شده در خصوص برتری معیار علم و تقوا برای حاکمان

شماره سؤال	کاملاً مخالف		مخالف		بی‌نظر		موافق		کاملاً موافق	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۲۳	۱۰	۳/۶	۱۵	۵/۴	۲۲	۷/۹	۹۲	۳۳/۹	۱۴۱	۵۰/۱
۲۵	۲۲	۷/۹	۳۷	۱۳/۲	۳۳	۱۱/۸	۸۱	۲۸/۹	۱۰۷	۳۸/۲

آمارهای جدول فوق، نشان می‌دهند که ۹۰ درصد از پاسخ‌دهندگان معتقد بوده‌اند که عمل، بر اساس موازین علمی باعث از بین رفتن همه مشکلات کشور می‌شود و ۶۷/۱ درصد از پاسخ‌دهندگان نیز معتقد بوده‌اند که داشتن علم و تجربه مدیریت برای مسئولین، مهمتر از داشتن تقوا و ایمان می‌باشد. در واقع بیشترین توافق در خصوص گویه‌های مطرح‌شده در پرسش‌نامه، مربوط به گویه ۲۳ است و نشان می‌دهد که علم و تخصص معیار بسیار مهمی برای مقبولیت مسئولین و حاکمان می‌باشد.

نتیجه‌گیری

در این تحقیق با ارائه پرسش‌نامه‌ای به جامعه نمونه، به ارزیابی برخی معیارهای مقبولیت حکومت از جانب پاسخ‌دهندگان پرداخته شد. نتایج حاصل‌شده، حاکی از

وجود معیارهای مذهبی و قانونی در پذیرش مقبولیت حکومت است. در عین حال برخی از وظایف اختصاصی حکومت دینی از توافق کمتری بین مردم بر خوردار می‌باشد. به عنوان مثال در موضوع سیاست خارجی، اغلب مردم بر اهمیت منافع ملی تأکید بسیار زیادی داشته‌اند؛ اما در زمینه مسائل اقتصادی، نگرش مردم به برنامه‌های اقتصادی اسلام، مثبت و بیشتر مردم معتقدند که برنامه‌های اقتصادی اسلام برای بهبود مسائل اقتصادی مناسب است. همچنین در زمینه اولویت قوانین و مقررات، مشخص می‌شود که رعایت قانون و مقررات خواه دینی یا غیردینی، در نظر پاسخ‌دهندگان معیار مهمی برای حکومت‌کنندگان بوده است. در مقابل، برخی کارکردهای خاص حکومت دینی که از طریق این تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفته است، مورد توافق کمی می‌باشد و بالاخره اینکه در زمینه معیار علم و دانش، اغلب مردم، آن را معیار بسیار مهمی برای مقبولیت حکومت و حکومت‌کنندگان می‌دانند.

برآیند پاسخ‌های ارائه‌شده به سئوالات در خصوص حکومت دینی و برخی کارکردهای ویژه آن نشان داد که معیار مقبولیت حکومت دینی در حوزه‌های مختلف حیات سیاسی جامعه، به شرح زیر است:

- بهترین نوع حکومت برای اداره جامعه از نظر مردم، حکومت اسلامی است؛ اما عدم آشنایی آنها با وظایف اختصاصی و عمومی حکومت در این تحقیق به خوبی آشکار شده است.

- در حوزه سیاست خارجی، معیار اصلی مقبولیت و پذیرش حکومت، عمل بر اساس منافع ملی است. این امر به ویژه با توجه به اینکه در جامعه ما تأکید مهمی بر حفظ اصول و ارزش‌ها و نگرش ایدئولوژیک در سیاست خارجی می‌شود، بسیار قابل تأمل است.

- آموزش‌های مذهبی، ساخت بناهای مذهبی و تبلیغات مذهبی، بخصوص چنانچه از نظر مالی هزینه‌ای در بر داشته باشد، چندان مورد توافق و انتظار مردم نیست و به عبارتی معیار مهمی برای سنجش مقبولیت حکومت به شمار نمی‌رود.

- رفع مشکلات اقتصادی به هر طریق ممکن و با هر برنامه‌ای، معیار بسیار مهمی در پذیرش و مقبولیت حکومت می‌باشد. رفع مشکلات اقتصادی یکی از مهمترین معیارهای مقبولیت حکومت است و یکی از مهمترین نکات مورد اشاره مردم هنگام جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها همین مشکلات بوده است.

- حکومت دینی باید با اجرای دستورات اسلامی و دینی، امنیت اجتماعی جامعه را بهبود بخشد؛ زیرا جامعه ما مسلمان و دیندار است. این نکته، همچنانکه از طرف پاسخ‌دهندگان نیز مورد اشاره قرار گرفته، معیار مهمی در پذیرش حکومت به شمار می‌رود.

- علم و تجربه مدیریتی، معیار مهمی برای مدیران و مسئولان حکومت دینی در جهت اجرای وظایف است. برخورد علمی با قضایا و مشکلات کشور، یکی از مهمترین معیارهای مورد اشاره از طرف مردم بوده است. برنامه‌ریزی علمی و کارشناسی شده که درصد خطا و اشتباه کمتری داشته باشد، مهم‌ترین عامل برای محقق این معیار به حساب می‌آید.

در مجموع، فرضیه تحقیق مبنی بر اینکه علاوه بر معیارهای اقتصادی و اجتماعی، معیارهای مربوط به ساختار و کارکرد مذهبی حکومت نیز در مقبولیت حکومت در نزد مردم مؤثر است، مورد تأیید قرار می‌گیرد. می‌توان گفت که مقبولیت حکومت در کشور ما، حالتی ترکیبی داشته و علاوه بر معیارهایی که در همه جوامع بخصوص در جوامع غربی مورد تأکید است؛ مانند قانون و قانونمندی و پایبندی به علم و دانش، معیارهای مذهبی نیز که در طبقه‌بندی ماکس وبر جزء معیارهای سنتی مقبولیت‌بخش به حکومت می‌باشند، در سنجش معیار مقبولیت حکومت در جامعه ما مورد نظر مردم است.

منابع :

- ۱- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۲)؛ «کارآمدی در نظام جمهوری اسلامی»، *فصلنامه راهبرد*، ش ۲۹، ص ۷۵-۹۶.
- ۲- اوپنهایم، ا. ان. (۱۳۷۵)؛ *طرح پرسشنامه و سنجش نگرش‌ها*، ترجمه: مرضیه کریم‌پناه، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۳- آذر، ادوارد، و مون، چونگ این (۱۳۷۷)؛ «ابعاد نرم‌افزاری امنیت ملی: مشروعیت، انسجام و ظرفیت سیستم سیاسی»، ترجمه گروه امنیت ملی، *مجله سیاست دفاعی*، ش ۲۲، ص ۴۰-۴۹.
- ۴- انصاری، محمدجعفر و دیگران (۱۳۷۸)؛ *درآمدی به مبانی اقتصاد خرد با نگرش اسلامی*، تهران: انتشارات سمت.
- ۵- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۱)؛ *روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران: انتشارات سمت.
- ۶- ----- (۱۳۸۱)؛ *جغرافیای سیاسی ایران*، تهران: انتشارات سمت.
- ۷- حجازیان، سعید (۱۳۷۳)؛ «نگاهی به مسأله مشروعیت»، *فصلنامه راهبرد*، ش ۳، ص ۷۵-۸۴.
- ۸- حسینی‌نیک، سیدعباس (۱۳۸۲)؛ *قانون اساسی جمهوری اسلامی*، تهران: انتشارات مجد.
- ۹- دال، رابرت (۱۳۶۴)؛ *تجزیه و تحلیل علم سیاست*، ترجمه حسین ظفریان، تهران: نشر مترجم.
- ۱۰- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۶)؛ *توسعه و تضاد*، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۱- روحانی، حسن (۱۳۷۹)؛ «درآمدی بر مشروعیت و کارآمدی»، *فصلنامه راهبرد*، ش ۱۸، ص ۱۶-۲۴.
- ۱۲- شکوری، ابوالفضل (۱۳۶۱)؛ *فقه سیاسی اسلام*، «اصول سیاست خارجی»، تهران: چاپ آرین.
- ۱۳- کشاورزشکری، عباس (۱۳۷۹)؛ «وفاق اجتماعی، فرهنگ سیاسی و مشروعیت سیاسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۲ و ۳، ص ۹۳-۱۱۱.
- ۱۴- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)؛ *سرشماری عمومی نفوس و مسکن*.
- ۱۵- مصلح‌زاده، مصطفی (۱۳۷۶)؛ «مشروعیت مدنی و مشروعیت فوق مدنی؛ تعارض یا همگرایی»، *مجموعه مقالات همایش تحقق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۶- مویر، ریچارد (۱۳۷۹)؛ *درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی*، ترجمه دره میرحیدر با همکاری سیدیحیی صفوی، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۱۷- هیوز، آون (۱۳۸۰)؛ *مدیریت دولتی نوین*، ترجمه دکتر سیدمهدی الوانی، دکتر سهراب خلیلی‌شورینی و دکتر غلامرضا معمارزاده طهران، چاپ سوم، تهران: انتشارات مروارید.
- ۱۸- ولایی، عیسی (۱۳۷۷)؛ *مبانی سیاست در اسلام*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- 19- Barker, Rodney S. (2001); *Legitimizing Identities: The Self-Presentation of Rulers and Subjects*, Port Chester, NY, USA: Cambridge University Press.
- 20- Glassner, Martin Ira (1993); *Political Geography*, New York: John Wiley & Sons, INC.
- 21- Rammesh Dutta Dikshit, (1994); *Political Geography*, New Delhi: Tata McGraw-Hill Publishing.